

ПОЛЬСЬКИЙ АСПЕКТ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ 1812 Р.

Польський аспект російського зовнішньополітичного курсу аналізується в контексті міжнародних відносин напередодні 1812 р.

Ключові слова: «польське питання», оборонний план М. Барклая-де-Толлі, А. Чарторийський, стратегічний план К. Беннігсена, проект М. Огінського.

Як самостійна держава Річ Посполита припинила існування у 1795 р., але «польське питання» залишалося актуальним у європейській політиці. Воно знову загострилося в контексті франко-російського геополітичного протистояння напередодні 1812 р. Особливостям російської дипломатії у процесі поділів Польщі присвячено монографію П. Стегнія [15]. Окремі аспекти «польського питання» були досліджені В. Мочаловою [6], О. Ліпатовим [5], І. Шайтановим [16], Б. Носовим [17]. Віддаючи належне науковому доробку сучасних російських істориків, зазначимо характерне для них обстоювання месіанських та цивілізаційних тез другої половини XVIII ст.

Сучасними польськими істориками С. Гродзінскім [17], З. Зелінською [19], І. Сковронеком [20], А. Замоєським [18], Б. Шіндлер [21] досліджуються проблематика зникнення польської держави та її наслідки для європейської історії.

Спробуємо розглянути особливості польського аспекту у російському зовнішньополітичному курсі напередодні війни 1812 р. між Росією та Францією.

У лютому 1810 р. військовий міністр М. Барклай-де-Толлі підготував та подав Олександрю I план майбутньої війни з Францією [4]. Міністр був переконаний у доцільності переважно оборонного характеру майбутньої війни, а наступальні дії, на його думку, могли мати місце лише в разі ретельної продуманої підготовки [4]. Барклай де Толлі наголошував на важливості географічного чинника, оскільки, якби прикордонна російська лінія «простягалась на значні відстані й мала б природний захист або була б укріплена належним чином», то можна було б сподіватися на успіх, спираючись «на військові сили Росії, державні багатства, піднесеність духу, професійність військових, єдність всього народу та його бажання служити Вітчизні». Нарешті, до союзу Австрії з Францією оборонна лінія могла б бути скорочена, якби російські війська ввійшли «у володіння саксонські та пруські» [4, с.2]. Він визначив основні пункти розташування російських військ. Основним військовим плацдармом Росії мали стати землі вздовж Західної Двіни та Дніпра і прилеглі до них території. Барклай де Толлі радив у «польських провінціях» організувати супротив ворогові [4, с.2], розмістивши тут продовольчі склади, сховища для боєприпасів, побудувати фортеці, шпиталі. За сприятливих для Росії обставин, він пропонував облаштувати перед основною лінією оборони три фортеці в Острозі, Пінську та Поіюре, перетворивши таким чином території вздовж Двіни та Дніпра у другу лінію оборони [4, с.4]. Всі наявні в регіоні війська мали бути розділені на три армії (перша – в Курляндії та Самоготії; друга – на Волині, Поділлі і Україні; третя – між Вільно та Мінськом) [4, с.5]. Стратегічною метою для всіх армій мав стати захист західних кордонів Росії і, за необхідності, – наступ. Барклай де Толлі розглядав можливість ведення бойових дій у трьох напрямках: південному, північному та західному [4, с.5]. Для успішної реалізації військового плану міністр пропонував надати право головнокомандуючого над усіма арміями одному воєначальнику, котрий має отримати квартиру між арміями у Вільно, і буде «... уповноважений нагороджувати за відмінні подвиги... і страчувати за злочини» [4, с.6]. Нарешті, крім ведення військових дій на території польських провінцій, план де Толлі передбачав, що російська армія, «зустрівши ворога на ... кордонах, має протистояти його численному ополченню в польських провінціях до того часу, поки повністю не вичерпаються всі можливості землі, щоб потім,

відступаючи на справжню оборонну лінію, лишити ворогові, який віддалився від своїх магазинів (тилів – Авт.), всі місця спустошеними, без хліба, худоби та засобів для постачання життєво необхідних припасів» [4, с.2]. Підготовка до війни з Наполеоном у 1810-1811 рр. здійснювалась переважно за цим планом.

Активні дії французької армії в Європі наприкінці 1810-го – на початку 1811 рр. (захоплення Ольденбургського герцогства та анексія ганзейських міст) створили сприятливу ситуацію для реалізації плану А. Чарторийського, що передбачав відновлення польської держави. У листі імператора Олександра I до князя від 25 грудня 1810 р. читаємо, що настав зручний час довести полякам, «що незважаючи на те, що їх примушують вважати Росію єдиною існуючою перепоною для відновлення Польщі, зовсім не виключено, що саме Росія і втілить їхні мрії» [1, с.149]. Поляки повинні були натомість розірвати політичні зв'язки з Францією, надати в розпорядження Росії п'ятидесятитисячний корпус для боротьби з Наполеоном. Імператор наголошував, що доля поляків «... у їхніх руках», крім того Росія разом із союзниками матиме чисельну перевагу над французькою армією, яка, до того ж, не може бути впевнена у надійності своїх тилів. До ймовірних російських союзників було зараховано Пруссію і Данію. Бажаючи з'ясувати настрої суспільства у князівстві Варшавському, Олександр I запропонував А. Чарторийському поспілкуватися з надійними і впливовими поляками [3, с. 646]. Вже 18 січня 1811 р. князь повідомив імператору про бажання населення Варшавського князівства відновити Польщу у якості незалежної держави з Конституцією 1791 р. і, що лише за умови сприяння цьому процесу Росія може залучитися підтримкою поляків. Одночасно А. Чарторийський попереджав про сильні профранцузькі настрої і занепокоєння Варшави військовими приготуваннями росіян [3, с.20]. Про російське бачення нової незалежної Польщі дізнаємося із листа імператора від 31 січня 1811 р. Росія брала на себе зобов'язання об'єднати «всі частини колишньої Польщі, включаючи землі, котрі відійшли до Росії, крім Білорусії, так щоб, кордонами Польщі стали Двіна, Березина та Дніпро». Всі посади мали обійматися поляками. Польщі обіцялась ліберальна конституція. Втілення проекту передбачалося почати з проголошення відновлення Польщі, щоб заручитися підтримкою поляків у війні з Наполеоном. Головною вимогою Олександра I було приєднання назавжди Польського королівства до Російської імперії, а російський імператор мав отримати титул імператора російського і короля польського та «формальне і позитивне свідоцтво того, що усі мешканці герцогства ...бажають і прагнуть цього завірене підписами найвідоміших в Польщі людей» [3, с.56-57]. Втілення цього плану могло стати можливим лише за сприяння з боку Австрії, котрій належала Галичина. Олександр I вважав, що саксонський король може отримати Валахію і Молдавію до р. Серет, як компенсацію за Галичину. Але для реалізації цього задуму час не настав, тож з приєднанням Галичини потрібно було зачекати, щоб запевнити австрійський двір, що Росія стосовно неї «не має ворожих намірів». Взагалі імператор убачав у необхідності винагороди Австрії за співпрацю з Петербургом суттєву перепону для відновлення Польщі. Отже, до відновленої польської держави мали ввійти землі князівства Варшавського та «російсько-польських провінцій» [3, с.57].

Крім Австрії Росія бачила своїм союзником Пруссію. Для залучення Фрідріха Вільгельма III на бік Петербургу російський імператор вдається до дипломатичної гри. З одного боку, він у листі від 7 лютого 1811 р. детально описує значні військові сили росіян, розміщені в Фінляндії, Молдавії, Грузії та Криму, що готові до негайних військових дій, а з іншого – нагадує, що крім Пруссії російським союзником стане Австрія, а всі втрати будуть їй відшкодовані. Від «брата, друга і союзника» Олександр I очікував 50000 солдатів, поділу війська на три частини (одна мала досягти Кольберга, друга – Глаца й Нейсе, третя – приєднатися до російського війська) [3, с.64-67]. У загальних рисах імператорський план було сформульовано в листі А. Чарторийському від 31 січня 1811 р.: «Немає сумніву, що Наполеон прагне спровокувати Росію на розрив із ним, сподіваючись, що я дійсно помилуюсь і почну наступ. Зважаючи на теперішні обставини це ... було б помилкою, і я вирішив її не робити. Але ситуація зміниться якщо поляки захочуть зі мною об'єднатися. Підкріплений тоді 50000 польського війська, 50000 прусаками, які в цьому випадку також можуть приєднатися..., і, крім того, ще й

тим моральним переворотом, котрий, безумовно, буде викликаний у Європі цією подією, я зможу ... дійти до самого Одру без усіякого кровопролиття» [3, с.57]. Олександр I сподівався, що Наполеону «буде дуже складно відкликати свої війська з Іспанії, маючи там справу з розгніваним проти нього народом, який має понад 300000 військо». Імператор вважав, що спровокована ним ситуація дозволить іспанцям увійти у Францію, а Європа звільниться від французького ярма. Тоді Польща стане «королівством, державою, приєднаною до могутньої імперії» з ліберальною конституцією, крім того, значно покращаться її соціально-економічні показники [3, с.58]. Незважаючи на запевнення імператора, А. Чарторийський не зміг заручитися підтримкою Варшави. Російські маневри та концентрація військ поблизу польських кордонів призвели до занепокоєння місцевого населення. Загроза російської інтервенції стала цілком реальною, а поляки зовсім не бажали назавжди стати російськими підданими [2, с.140-145]. Крім того, Наполеонові стало відомо про наміри Петербургу і він звинуватив Росію у підготовці війни проти Франції [14, с.82-83] і для запобігання російського наступу, наказав доставити у Князівство Варшавське зброю та військове спорядження і сформувати Ельбський корпус на чолі з маршалом Л.-Н. Даву для прикриття польської території на випадок війни [2, с.145-148]. Не справдилися сподівання Олександра I і на союз із Пруссією, уряд якої почав перемовини про співробітництво з Францією [10, с.698-699]. Фрідріх Вільгельм III погоджувався на створення польського королівства лише за умови надання полякам суверенітету при обранні короля. Не бажачи стати заручником у дипломатичній грі Росії, він писав Олександрю I: «... якщо Ви забажаєте приєднати Польщу до своєї імперії, то незалежно від того, якою б не була форма цього приєднання, ... Ви надасте Наполеонові засоби повернути це... проти Вас і новий привід для хвилювань і задрощів з боку Австрії, що може підштовхнути її в бік Франції, і Пруссія, яка має зважати лише на свої власні інтереси, а не на теперішні обставини, не могла б не побачити в такому приєднанні приводу для серйозного хвилювання». Пруссія могла б виступити проти Наполеона разом з Росією лише, якщо Олександр I погодиться на умовах, запропонованих Фрідріхом Вільгельмом III, залучити на свій бік Польщу й Австрію [3, с.699].

Ще один стратегічний план військових дій проти наполеонівської Франції було розроблено і подано імператору у лютому 1811 р. відставним генералом К. Беннігсеном. Факт його обізнаності з військово-політичною ситуацією в цілому та дислокацією військ, зокрема, а також зауваження автора, що його проект передбачає реалізацію військової складової оскільки, «не варто мені розмірковувати про ті засоби, якими міг би наш Государ привабити військо... (князівства Варшавського – Авт.)» [11, с.86], заслуговує окремого дослідження. Генерал, розглядаючи кілька варіантів ведення військових дій, надає перевагу наступальному. К. Беннігсен вважав, що Росія має першою оголосити війну Франції, зайнявши при цьому Польщу та Пруссію. Російські війська мали бути розташовані вздовж Одру, а межиріччя з Віслою, на його думку, – найкраще місце для головної битви. Роль союзниці отримувала Пруссія, тоді як армія князівства Варшавського, у випадку непокори, мала бути знищена. Генерал вважав, що 160 тис. війська буде достатньо для вдалого проведення наступальної операції [11, с. 83-93]. Для забезпечення стратегічної переваги російським військам та кращої мотивації Пруссії, стратег пропонував у ході наступальної операції нейтралізувати армію князівства Варшавського: «лише наступальною війною можливо нам схилити на наш бік пруського короля, який в іншому випадку ... змушений був би застосувати проти нас свої війська; додамо до цього ще й те, що лишаючись на позиціях захисту, (ми – Авт.) дозволимо полякам збільшити їхні війська, тоді як наступальними діями, якщо не встигнемо ми винищити або розпорошити польську армію, то хоча б значно її зменшимо, роззброївши хоча б частину» [11, с.91-92]. Перевагою наступальної війни генерал вважав той факт, що військові дії проводитимуться на територіях, анексія яких дала б змогу «отримати все необхідне для утримання війська...». Нарешті, навіть у випадку поразки росіян у генеральній битві в межиріччі Вісли та Одру, «Росія не потрапила б у таке невігідне становище, в яке вона б могла потрапити на ... початку війни, якщо ми будемо очікувати на ворога, стоячи на наших кордонах» [11, с.92]. У січні-березні 1811 р. за наказом імператора російські війська були передислоковані з Валахії,

Молдавії та Фінляндії до західного кордону [3, с.10, с.58].

16 січня 1811 р. було прийнято «Положення про організацію прикордонної козацької охорони» [7 с, 169; 4, № 24480], у відповідності до якого вздовж західного кордону на 150-кілометрових ділянках мали бути розміщені козацькі полки. А. Вандаль вважав, що це забезпечувало умови для таємної передислокації російських військ [2, с.102-104]. У липні 1811 р., коли всі намагання Олександра I створити антифранцузьку коаліцію остаточно провалилися, імператор затвердив план генерала К. Фуля. За цим планом російські війська мали бути розділені на дві армії. Не виключалася можливість наступальних дій і вторгнення на ворожу територію. Для успішної реалізації плану необхідно було забезпечити чисельну перевагу росіян. В іншому випадку, російські війська мали маневрувати, уникаючи битви, відступати до укріпленого табору [14].

У квітні 1811 р. сенатор М. Огінський висунув ідею створення нової провінції із західних губерній Росії. За розпорядженням Олександра I, М. Огінський, Ф. Любецький, Л. Плятер розробили план створення з Віленської, Вітебської, Волинської, Гродненської, Київської, Мінської, Могилевської, Подільської губерній, Білостоцької та Тарнополької областей Великого герцогства (князівства) Литовського на чолі з імператорським намісником, із адміністративним центром у Вільно. Цікаво, що для управління новим князівством планувалося створити Литовську канцелярію (мала розміщатися в Петербурзі), Адміністративну Раду та Верховний трибунал (у Вільно). Всі державні посади мали обіймати лише вихідці з князівства. Законодавчим кодексом мав стати Статут Великого князівства Литовського 1588 р., а польська мова – мовою діловодства. Передбачалося бюджетне фінансування освіти (з окремого створеного рахунку) [2, с.102-104]. М. Огінський пропонував імператорові не лише створити Велике князівство Литовське, а й відновити Польщу. Останнє, на його думку, мало забезпечити Олександрові I імідж рятівника поляків, які з вдячності підтримали б його у випадку війни з Францією. Одночасно, Наполеон втратив би можливість впливати на перебіг подій у регіоні [9, с. 289-297; 12, с.1-8].

Спробуємо зрозуміти мету цього реанімаційного проекту. По-перше, як відомо, за планом Барклая де Толлі, в результаті оборонних дій на польських територіях та відступу російських військ, Наполеону мала дістатися спустошена земля. Для реалізації цього плану потрібно було не лише набрати достатню кількість рекрутів, а й повністю використати потенціал земель сучасної Білорусії. При цьому Олександр I, вимагаючи від сенатора М. Огінського провести мобілізацію та використати наявні продовольчі запаси, не переймався тим, що подібні дії можуть спровокувати сутички між мешканцями Князівства Варшавського та російськими поляками: «Тепер вже не варто думати про адміністративні заходи і організацію наших вісьмох губерній, а потрібно піклуватися про посилення засобів захисту. Тому, прошу вас пояснити мені ваші думки стосовно військових засобів, котрі співвітчизники ваші в підпорядкованих мені губерніях тепер можуть надати в моє розпорядження» [12, кн.1, стб. 669]. Це прохання Олександра I дозволяє зрозуміти основний принцип російських зовнішньополітичних акцій на території колишньої Речі Посполитої – використання природного та людського потенціалу регіону, незважаючи на можливі наслідки.

Оборонний план військового міністра М. Барклая-де-Толлі та ідеї, представлені генералом К. Беннігсена щодо майбутньої військової кампанії проти Франції, незважаючи на розбіжності стратегічного характеру, мали суттєву спільну рису – забезпечення військових потреб імперії шляхом використання ресурсів білоруських, польських, литовських та українських земель. Пропозиція А. Чарторийського, щодо відновлення Польщі, та проект М. Огінського, щодо створення Великого герцогства Литовського і відновлення Польщі, не могли бути втілені в авторському задумі, оскільки не відповідали європейському зовнішньополітичному курсу Олександра I.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беседы и частная переписка между императором Александром I и князем Адамом Чарторыйским. – М., 1912.

2. Вандаль А. Сочинение в четырёх томах. Наполеон и Александр I. / А. Вандаль – Т. IV. Разрыв франко-русского союза. Ростов на Дону, 1995.
3. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел. Серия первая 1801 – 1815 гг. (Далі – ВПР). – М.: 1967. – Т. 5.
4. Записка военного министра императору (февраль 1810 г.) // Отечественная война 1812 г. Материалы Военно-учёного архива Главного (Генерального) штаба (далі – ВУА). Отд. I. Переписка русских правительственных лиц и учреждений. Т. 1. Подготовка к войне в 1810 г. Ч. II. Входящая переписка Баркляя де Толли. СП Записка военного министра императору (февраль 1810 г.) // Отечественная война 1812 г. Материалы ВУА. Отд. I. – Т. 1. – Ч. II.
5. Липатов А.М. Мицкевич и Пушкин: Образ на фоне историографии и историофилософии / А.М. Липатов // Поляки и русские: Взаимопонимание и взаимонепонимание. М.: 2000. – С. 85-99
6. Мочалова В.В. Пушкин и польская тема / В.В. Мочалова // А.С.Пушкин и мир славянской культуры. – М.: 2000
7. На страже границ Отечества. История пограничной службы. Краткий очерк. М.: 1998.
8. Носов Б.В. Разделы Речи Посполитой в трудах польских и российских историков второй половины XIX – начала XX вв. И становление современной историографии / Б.В. Носов // Российско-польские научные связи в XIX – XX вв. – М., 2003.
9. Отечественная война 1812 г. Материалы ВУА. Отд. I. Т. 5. Подготовка к войне в 1811 г. (Сентябрь – октябрь месяцы). – СПб., 1904.
10. Письма Фридриха Вильгельма III Александру I от 26 марта (7 апреля), 31 марта (12 апреля) и 4 (16) апреля и два письма от 30 апреля (12 мая) 1811 г. // ВПР. Т. 6.
11. План военных действий, составленный генералом Беннигсеном в феврале 1811 г. // Отечественная война 1812 г. Материалы ВУА. – Отд. I. Т. II.
12. Подвисоцкий А. Граф Михаил Огинский и его отношения к императору Александру Павловичу (1807-1815) / А. Подвисоцкий // Русский архив. – 1874.
13. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Собрание I. (Далі – ПСЗ – I). – СПб., 1830.
14. Попов А.Н. Отечественная война 1812 года. / А.Н. Попов – Т. 1. Сношения России с иностранными перед войною 1812 – М., 1905.
15. Стегний П.В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины : 1772, 1793, 1795. / П.В. Стегний. – М., 2002.
16. Шайтанов И.О. Пушкин и польский вопрос в контексте идеи всемирной истории / И.О. Шайтанов // Поляки и русские: Взаимопонимание и взаимонепонимание. – М., 2000.
17. Grodzinski S. Polska w czasach przelomu (1764-1815) // Wielka Historia Polski. Krakow, 1999.
18. Zamoyski A. The Last King of Poland. London, 1992.
19. Zielinska Z. Studia z dziejow stosunkow polsko-rosyjskich w XVIII wieku Warszawa, 2001.
20. Skowronek I. Sprawa polska / Europa i swiat w epoce napoleonskiej. Warszawa, 1988.
21. Szyndler B. Powstanie kosciuszki 1794. – Warszawa, 2001.

Ищенко Ж. Польский аспект российского внешнеполитического курса анализируется в контексте международных отношений накануне 1812 г.

Ключевые слова: «польский вопрос», оборонный план М. Баркляя-де-Толли, А. Чарторыйский, стратегический план К. Беннигсена, проект М. Огинского.

Istchenko J. Polish aspect of Russian foreign policy is analyzed in the context of international relations before 1812.

Keywords: «polish question», M. Barclay de Tolly plan, A. Czartoryski, K. Bennigsen strategic plan, M. Ogiński project.

Одержано 05.11.2012